

С. М. Ходзін

Д. Ф. ПРЫШЧЭПАЎ: ГІСТОРЫЯ АСОБЫ ЯК ГІСТОРЫЯ КРАІНЫ

Артыкул прысвечаны жыццю і дзейнасці наркома земляробства БССР (1924–1929 гг.). Д. Ф. Прышчэпава. У артыкуле прысутнічае імкненне прасачыць ідэі і накіраванасць палітыкі беларускіх савецкіх улад у 1920-я гг. Праз жыццё асобы вызначаецца спецыфіка аграрнага развіцця Беларусі, яе разуменне Д. Ф. Прышчэпавым; фактары, якія паўплывалі на светаўспрыманне і прафесійную дзейнасць Д. Ф. Прышчэпава. Даследуюцца асноўныя заканадаўчыя дакументы, што акрэслівалі развіццё беларускай вёскі ў міжваенны перыяд (з 1921 па 1939 г.). Дзейнасць Д. Ф. Прышчэпава пазначана ў параўнанні з іншымі кіраўнікамі Наркамата земляробства 1920-х гг.

The article covers the life and work of the known Belarusian activist, Commissar of Agriculture of the BSSR (1924–1929) – D. F. Pryshchepau. The article has a desire to follow the ideas and policies of the Belarusian Soviet authorities in the 1920s through the life of this person. The features of the agricultural development of Belarus, its understanding by D. F. Pryshchepau, the factors that colored his philosophy and professional activities are determined. The basic legislative documents that describe the development of the Belarusian village in the interwar period (from 1921 to 1939) are studied. D.F.Pryshchepaus' activities compared with the other leaders of The National Commissariat of Agriculture in the 1920s of the 20th century.

Ключавыя словы: Беларуская вёска ў 1920-я гг., Наркамат земляробства БССР, Дзмітрый Філімонавіч Прышчэпаў, Адам Сямёнавіч Славінскі, Стэфан Лявонавіч Гельтман, зямельныя кодэкс БССР, Аляксандр Васільевіч Чаянаў, выбар сялянствам форм землекарыстання, М. Д. Кондрацьёў.

Keywords: Belarusian village in the 1920s, the National Commissariat of agriculture of the BSSR, Dmitry Filimonovich Pryshchepau, Adam Syamyenavich Slavinsky, Stephen Lyavonovich Geltman, Land codes of the BSSR, Alexander Vasilyevich Chayanov, the choice of the peasantry forms of land, M. D. Kondratyev.

Савецкі перыяд гістарыяграфіі не садзейнічаў развіццю біяграфічнага жанру. За постацямі дзеячоў партыі, рабочага класа і калгаснага сялянства засталіся незаўважнымі, забытымі многія выдатныя людзі Беларусі. Аднак некаторыя з такіх асоб сталі вядомы дзякуючы падручнікам па гісторыі КПСС і тым абвінавачванням, якія былі вылучаны супраць іх. Адной з такіх постацяў з'яўляецца Дзмітрый Філімонавіч Прышчэпаў. У 2014 г. спаўняецца 90 гадоў з таго часу, калі ён быў прызначаны наркамам земляробства Беларусі. У 1924 г. пачаўся перыяд у развіцці сельскай гаспадаркі Беларусі, які нават ворагі называлі яго імем, «прышчэпаўшчынай». Паводле тагачасных партыйных ацэнак «асноўныя ідэі яе тэорыі і практыкі ўваабляліся ў развіцці хутарскай сістэмы і абароне інтарэсаў кулацкіх гаспадарак, падпарадкаванні кааперацыі, сельгаспадарчага крэдыту, падаткавай палітыкі патрэбам заможных пластоў вёскі, згортаванні калгаснага і саўгаснага будаўніцтва». Гістарыяграфія дзейнасці Д. Ф. Прышчэпава налічвае каля васьмі дзесяцігоддзяў. Тэрмін «гістарыяграфія» мы ўжыва-

Ходин Сергей Николаевич — декан исторического факультета Белорусского государственного университета, заведующий кафедрой источниковедения, кандидат исторических наук, доцент.
E-mail: skhodzin@mail.ru

ем ў шырокім сэнсе, вызначаючы ў якасці гістарычных крыніц першыя ацэнкі, якія прагучалі напачатку яго дзейнасці («гістарыяграфічныя факты») і сучасныя даследаванні («гістарыяграфічныя крыніцы»), якія пачалі вызначацца з публіцыстычнага жанру на мяжы 80—90-х гг. XX ст. [1]. Заўважна, што ў крыніцах, якія фарміраваліся ў пэўны час, у дакладных палітычных і эканамічных умовах, пад уплывам той ці іншай ідэалогіі знайшлі адбітак перыядычныя змены ў ацэнках Д. Ф. Прышчэпава пры неістотным прырашчэнні факталагічнага матэрыялу.

«Поспехі» калектывізацыі, што быццам вызначыліся падчас «вялікага пералому» з восені 1929 г. у БССР, кіраўнікі бальшавікоў Беларусі Б. Гамарнік і М. Галадзед вызначалі як факт, што абвясцілі «бухарынскія і яго вучня Д. Прышчэпава» погляды на шкоднасць высокіх тэмпаў калектывізацыі. У газеце «Звязда» (19 лістапада 1930 г.) Я. Сякерская змясціла артыкул: «Беларускі нацыянал-дэмакратызм і вялікарасійскі шавінізм на ідэалёгічным фронце БССР». У лагер ідэолагаў беларускага «нацдэмакратызму» Я. Сякерская, акрамя гісторыка Усевалада Ігнатоўскага, залічыла кіраўніка Белдзяржвыдавештва Зміцера Жылуновіча (літаратурны псеўданім Цішка Гартны), былых наркамаў: асветы БССР — Антона Баліцкага і земляробства — Дзмітрыя Прышчэпава. Дзмітрыю Філімонавічу Прышчэпаву ўвогуле як нікому з былых кіраўнікоў БССР «пашанцавала» на колькасць розных ярлыкоў: ворага народа і шкодніка, памочніка і абаронцы кулакоў, насаджальніка варожых сацыялістычнаму землекарыстанню хутароў і пасёлкаў, правага апартуніста, сабатажніка, агента кулацтва ў партыі бальшавікоў, шкодніка калгасна-саўгаснага ладу, нацдэма, контррэвалюцыянера, шпіёна. Адрозна за крытыкай з партыйных кабінетаў і выданняў вызначыліся адмоўныя ацэнкі ў навуковай літаратуры [2].

Дзмітрый Філімонавіч Прышчэпаў нарадзіўся 9 (21) лістапада 1896 г. у вёсцы Калодніца Сенненскага пав. Магілёўскай губерні (цяпер Крупскі раён Мінскай вобласці). Вяскоўцы ўжо з маленства прымалі пасільны ўдзел у гаспадарцы. М. В. Доўнар-Запольскі, характарызуючы ўдзел дзяцей у працы ў залежнасці ад узросту і полу, пісаў: «Дзеці з ранніх гадоў выконваюць тыя або іншыя гаспадарчыя абавязкі, і чым меншая сям'я, тым раней сялянскі падлетак знаёміцца з суровай працай. З пяці гадоў дзіця няньчыць сваіх маленькіх братоў і сясцёр, з 7—8 — ён ужо пастух, ідзе за возам і інш., з 12 гадоў для хлопчыка пачынаюцца пешыя практыкаванні ў земляробстве: ён заграбае сена, барануе, з 15 гадоў бярэцца за цэп, касу, а яшчэ гады праз два і за саху, так што да 20 гадоў ён ужо хлебароб, які прайшоў усе акадэмічныя курсы сялянскай гаспадаркі» [3, с. 24]. Такім чынам, непасрэдна ўдзел у тых альбо іншых сельскагаспадарчых працэсах, назіранне за жыццём вяскоўцаў фарміравала ў Д. Прышчэпава свой уласны досвед. Пры гэтым ён атрымаў нядрэнную для тых часоў адукацыю. Вучыўся ў царкоўнапрыходскай школе, скончыў земскую школу ў Чарэі (цяпер Чашніцкі раён Віцебскай вобласці), экстрэмам здаў экзамен на званне народнага настаўніка.

У 1915 г. Беларусь стала зонай ваенных дзеянняў, а Віцебшчына — прыфрантавай тэрыторыяй. Вайна таксама паўплывала на лёс Дзмітрыя Філімонавіча. Напрыканцы 1915 г. ён быў мабілізаваны ў царскую армію. У 1916 г. прайшоў паскораны курс Віленскага ваеннага вучылішча і, атрымаўшы чын прапаршчыка, быў адпраўлены спачатку ў запасны полк, а праз некаторы час — на Заходні фронт камандзірам роты 698-га Шыргародскага палка. Да моманту Кастрычніцкай рэвалюцыі салдаты абралі яго камандзірам палка і старшынёю палкавога ваенна-рэвалюцыйнага камітэта. Урэшце, калі разумець, што салдаты — учарашнія маладыя сяляне, улічыць харызму і адукацыю Д. Ф. Прышчэпава, то гэта акалічнаць не здзіўляе. Можна меркаваць, што разам з ім Д. Ф. Прышчэпаў прайшоў складаны шлях выбару паміж супрацьстаячымі бакамі: з пачатку 1918 г. Дзмітрый Філімонавіч — у Чырвонай арміі, камандаваў 2-м Смаленскім палком, які ахоўваў дэмаркацыйную лінію.

Узброенае супрацьстаянне адбывалася і па-за лініяй фронту. Сацыяльныя супярэчнасці пры наяўнасці не толькі зброі, але і былых салдат-сялян, у тым ліку дэзерціраў, стваралі спрыяльныя

ўмовы для стварэння рознага кшталту ўзброеных фарміраванняў, што кіраваліся рознымі мэтамі: палітычнымі, сацыяльна-эканамічнымі, а найчасцей — уласнымі, эгаістычнымі. Аднак адна акалічнасць выяўлялася даволі выразна: яны не прыўносілі спакою ў жыццё вяскоўцаў, якія стаміліся ад вайны і імкнуліся адраджаць сваю гаспадарку. Крыніцы перыяду 1918—1921 гг. утрымліваюць супярэчлівую інфармацыю аб часе і яго людзях, у тым ліку аб Д. Ф. Прышчэпава, што дало падставу асобным гісторыкам сцвярджаць аб удзеле Дзмітрыя Філімонавіча ў паўстанні сялян супраць харчовай развёрсткі. Гэты падыход рэалістычны ў кантэксце чорна-белай гісторыі, аднак, на наш погляд, нескладана абвяргаецца. У 1937 г., калі ў дачыненні да Д. Ф. Прышчэпава вылучаліся розныя абвінавачванні, такога кшталту факт з біяграфіі наўрад ці быў бы забыты. Іншая справа — узначальваючы Веліжскі рэўкам і Камісію па барацьбе з бандытызмам, з'яўляючыся намеснікам Старшыні Сенненскага павятовага камітэта, ён мог заняць пазіцыю падтрымкі сялянства ў такім складаным пытанні, як харчразвёрстка, дзеля хутчэйшага завяршэння канфлікту. З вясны 1921 г. паступова фарміруюцца мірныя ўмовы для працы вяскоўцаў і самога Д. Ф. Прышчэпава. У 1922—1923 гг. ён працуе старшынёй Аршанскага павятовага выканкама, на пачатку 1924 г. пераводзіцца на пасаду намесніка старшыні Віцебскага губвыканкама, з'яўляецца членам Часовага Беларускага бюро ЦК РКП(б). 27 лютага 1924 г. на пасяджэнні СНК БССР Дзмітрый Філімонавіч Прышчэпаў быў зацверджаны членам калегіі Наркамзема БССР як загадчык Віцебскага губернскага зямельнага аддзела [4].

У сакавіку 1924 г. Д. Ф. Прышчэпава выклікалі ў Мінск і прапанавалі пасаду намесніка народнага камісара земляробства. 16 красавіка 1924 г. датуецца выписка з пратакола пасяджэння СНК БССР аб прызначэнні Дзмітрыя Філімонавіча намеснікам наркама земляробства БССР [5]. Менавіта падчас працы ў кіраўніцтве Наркамата земляробства выявіліся ў поўнай ступені арганізатарскія здольнасці Дзмітрыя Філімонавіча, уменне працаваць з людзьмі, бачыць і разумець іх запатрабаванні і памкненні. На той час старшынёй Цэнтральнага выканаўчага камітэта Беларусі з'яўляўся Аляксандр Рыгоравіч Чарвякоў, а старшынёй Савета Народных Камісараў — Іосіф Аляксандравіч Адамовіч. Напярэдадні (у сакавіку 1924 г.) Дзмітрый Філімонавіч разам з І. А. Адамовічам падпісаў акт пра далучэнне Віцебскай губерні да БССР. Афіцыйнае прызначэнне Д. Ф. Прышчэпава наркамам земляробства БССР адбылася ў снежні 1924, адначасова ён узначаліў сельска-гаспадарчую секцыю Інбелкульта. Дзмітрый Філімонавіч разам з сям'ёй жыў у знакамітым будынку — «1-м ДOME Саветаў», узведзеным у 1911 г. банкірам і аматарам спорту Эмануілам Абрампальскім. На адной з паштовак, якія захаваліся, мы можам бачыць найбліжэйшы да касцёла святых Сымона і Алены дом (над ім відаць адну з вежаў касцёла). У 1930 г. у гэтым доме Дзмітрый Прышчэпаў і быў арыштаваны, як пасля і намеснік наркама земляробства Аскар Сапрыцкі, сакратар ЦВК БССР Максім Ляўкоў, шэраг іншых вышэйшых партыйных і гаспадарчых кіраўнікоў, культурных і грамадскіх дзеячаў БССР [6, с. 25].

Да Прышчэпава Наркамат земляробства ўзначальвалі Аляксандр Антонавіч Андрэеў — член Часовага Урада Беларусі па справах земляробства (04.01.1919—?1919), Усевалад Макаравіч Ігнатоўскі (?1919—19.09.1920), Адам Сямёнавіч Славінскі (19.09.1920—19.03.1924), Стэ-

фан Лявонавіч Гельтман (19.03.1924—12.12.1924). З пералічаных толькі Усевалад Макаравіч сваім паходжаннем з вёскі. Аднак адзначым, што ўсе яны (за выключэннем А. А. Андрэева, аб кім ведаем няшмат) былі яркімі асобамі, мелі грунтоўную адукацыю: У. М. Ігнатоўскі закончыў Юр’еўскі ўніверсітэт, С. Л. Гельтман — Кракаўскі.

Наркам земляробства У. М. Ігнатоўскі ў 1920 годзе выступаў на пасяджэнні Рабоча-Сялянскай Інспекцыі аб стане калектыўнай гаспадаркі ў Мінскай губерні [7]. У 1921 г. ён прызначаецца наркамам асветы, а вызваленую пасаду займае А. С. Славінскі (сапраўднае імя Качароўскі) — палымяны рэвалюцыянер, які паходзіў з сям’і спадчыннага рабочага і абмежаваўся чатырохкласным рамесным вучылішчам. На лёс А. С. Славінскага выпаў перыяд адраджэння разбуранай працяглай вайной сельскай гаспадаркі. Адраджэнне вёскі рухалася вельмі складана, сялянства захоўвала істотны недавер да палітыкі ўлады. Вайсковы вопыт А. С. Славінскага быў запатрабаваны ў барацьбе з узброенымі фарміраваннямі. Пры яго падтрымцы 7 лістапада 1922 г. быў адкрыты Беларускі дзяржаўны інстытут сельскай і лясной гаспадаркі (дзейнічаў таксама Горацкі інстытут), які ў маі 1925 г. выпусціў першых аграномаў і лесаводаў. Разам з тым перакананні А. С. Славінскага сталі адной з прычын таго, што палітыка «ваеннага камунізму» ў Беларусі на пэўны час затрымалася. Між іншым час патрабаваў новых падыходаў. «Па стану здароўя» Адам Сямёнавіч папрасіўся на іншую працу. Апошняе пасяджэнне Наркамзема пад сваім кіраўніцтвам ён правёў 19 сакавіка 1924 г. у прысутнасці прызначанага новага наркама С. Л. Гельтмана [8, с. 62].

Аб Стэфане Лявонавічы Гельтмане мы ведаем у асноўным дзякуючы працы М. І. Іосько [9]. Ён найперш акрэслівае дзейнасць С. Л. Гельтмана як удзельніка польскага сацыялістычнага руху. Стэфан Лявонавіч з’яўляўся адным з арганізатараў польскага сацыялістычнага аб’яднання (ПСА), старшынёй праўлення яго мінскай групы ў 1917—1918 гг., з 1919 па 1927 г. (з невялікім перапынкам) — членам Польбюро ЦК РКП(б), з 1927 г. узначальваў польскі сектар Інстытута беларускай культуры. Разам з тым С. Л. Гельтман да сярэдзіны 1920-х гг. ужо меў вопыт кіравання сельскай гаспадаркай. У 1919 г. ён працаваў намеснікам наркама земляробства і лясной гаспадаркі ЛітБел. ССР, загадчыкам аддзела земляробства Мінскага губрэўкама, з’яўляўся аўтарам шэрагу публікацый па аграрным пытанні ў Беларусі («Нацыяналізацыя зямлі на Беларусі» і інш.), летам 1920 г. узначальваў зямельны адзел Польрэўкома ў Беластоку [10, 11, л. 5; 12, с. 504—505]. Урэшце менавіта дзейнасць С. Л. Гельтмана як наркома земляробства (1924—1925) папярэднічала працы на гэтай пасадзе Д. Ф. Прышчэпава. Можна заўважыць: Стэфан Лявонавіч толькі невялікі час працаваў без Дзмітрыя Філімонавіча (шэраг дакументаў за подпісам Д. Ф. Прышчэпава датаваны чэрвенем 1924 г.), што дазваляе вылучыць гіпотэзу аб усвядомленасці такога кроку кіраўніцтва БССР. Прычыны можна бачыць як у рэалізацыі нацыянальнай палітыкі, імкненні аб’яднаць прадстаўнікоў розных рэгіёнаў Беларусі, так і ў асабістай пазіцыі С. Л. Гельтмана і З. Ф. Прышчэпава. Вядома, што не без уплыву Наркамзема ЛітБел (дзе С. Л. Гельтман працаваў намеснікам наркама) рэалізоўвалася ў 1919—1920 г. на неакупаванай польскімі войскамі тэрыторыі палітыка насаджэння на вёсцы камун і саўгасаў. На барацьбу з падзелам маёнткаў арыентавала і II канферэнцыя Кампартыі Літвы і Беларусі ў лютым 1919 г. Большасць маёнткаў аддавалася пад саўгасы і калектыўныя гаспадаркі [13, с. 71—73, 96, 145, 148—149]. У Наркамземе Літоўска-Беларускай ССР быў створаны пададзел абагулення сельскай гаспадаркі. Арганізоўваліся таксама рабочыя камітэты садзейнічання арганізацыі сацыялістычнай сельскагаспадарчай вытворчасці [14, л. 1—2]. Варта звярнуць увагу на тое, што памылковасць такой палітыкі ўжо тады ўсведамлялася асобнымі работнікамі камісарыята земляробства ЛітБел. «Ставячы сабе на словах шырокія задачы насаджэння сацыялізму, — гаворыцца ў адным з дакументаў, — мы адмаўляем у задавальненні надзённых патрэб беднага насельніцтва» [15, л. 10]. У адпаведнасці з «Палажэннем аб сацыялістычным упарадкаванні зямлі і мерах пераходу да сацыялістычнага земляробства» (1919 г.) «усе наогул зямлі, да часу ўступлення ў сілу гэтага становішча яшчэ не размеркаваныя ў ад-

наасобнае карыстанне» перадаваліся для арганізацыі савецкіх гаспадарак. На «ўсе віды аднаасобнага землекарыстання» было прапанавана «глядзець як на часовыя і аджываючыя» [16, л. 81, 82]. Палітыка «насаджэння камун і саўгасаў» шырока праводзілася ва Украіне, у Прыбалтыцы, Туркестане [17, с. 37—42].

Д. Ф. Прышчэпаў, наадварот, імкнуўся забяспечыць усе магчымасці для выбару сялянствам форм землекарыстання. У кастрычніку 1924 г. Д. Ф. Прышчэпаў (яшчэ намеснік наркама), адстойваючы неабходнасць паглыблення новай эканамічнай палітыкі на вёсцы, на з'ездзе ўпаўнаважаных сельскагаспадарчых калектываў падкрэсліваў: «Вы бачылі развіццё нэпа ў горадзе і што ж, хіба ад гэтага пацярпела наша палітыка, пацярпелі рабочыя? Вядома, не. І цяпер нам трэба даць магчымасць развівацца нэпу на вёсцы» [18, л. 152]. Аналізуючы дакументацыю Наркамзема, актыўнасць выступленняў і публікацый, можна сцвярджаць: у 1924/25 гаспадарчым годзе рэалізоўвалася пазіцыя Д. Ф. Прышчэпава. 27 лістапада 1924 г. на пасяджэнні СНК БССР Д. Ф. Прышчэпаў афіцыйна прызначаецца наркамам земляробства БССР [19, л. 31] (Статус наркама земляробства БССР Д. Ф. Прышчэпава быў пацверджаны Прэзідыумам ЦВК 12 снежня 1924 г. а таксама на 1-й сесіі ЦВК VII склікання 9 мая 1925 г. [20, с. 2]). На наступны дзень, змяніўшы У. М. Ігнатоўскага, ён становіцца членам калегіі па землеўпарадкаванню працоўных яўрэяў пры Прэзідыуме ЦВК БССР [21, л. 13]. С. Л. Гельтман на тым жа пасяджэнні СНК 27 лістапада 1924 г. прызначаецца намеснікам Старшыні СНК БССР, Старшынёй Эканамнарады БССР і Старшынёй Дзяржплана БССР [22, л. 31, 41]. 30 верасня 1925 С. Л. Гельтман займае яшчэ і пасаду рэктара Камуністычнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна, захоўваючы пасаду намесніка Старшыні СНК і Старшыні Эканомнарады [23, л. 4, 8; 23]. Можна заўважыць, што Стэфан Лявонавіч засяродзіўся пераважна на працы рэктара і загадчыка кафедры эканомікі і палітыкі Камуністычнага ўніверсітэта ў Беларусі ў Мінску. Для разумення далейшага ходу падзей пазначым, што С. Л. Гельтман прымаў удзел у дзейнасці таварыства гісторыкаў-марксістаў БССР, а ў 1930-я гг. працаваў у Наркаматах земляробства і зернесаўгасаў ССРСР.

Пачынаючы з 1922 г. бальшавіцкае кіраўніцтва паступова арыентавала мясцовыя арганізацыі на разуменне неабходнасці развіцця рыначных адносін. XI партканферэнцыя прапаноўвала зыходзіць з наяўнасці рынку: улічваючы яго законы, авалодаць ім, і шляхам сістэматычных, дакладна прадуманых і пабудаваных на выразным уліку працэсу рынку эканамічных мерапрыемстваў узяць у свае рукі рэгуляванне рынку, у тым ліку грашовага абарачэння [24, с. 588]. Між тым погляд на новую эканамічную палітыку ў дадзены перыяд прадугледжваў адмову ад непасрэднай калектывізацыі як «слупавой дарогі да сацыялізму». «Цалкам не трэба бян-тэжыцца тым, што справа пачынаецца не з вытворчасці, а з абарачэння, — адзначаў у 1926 г. М. І. Бухарын. — Логіка рэчаў абавязкова прывядзе да таго, што ўслед за каапераваннем у галіне абарачэння непазбежна будзе ісці рознымі шляхамі і каапераванне вытворчае» [25, с. 142—144]. Падобную пазіцыю можна прасачыць і ў І. В. Сталіна [26, с. 17, 68].

Неабходна асобна спыніцца на той ідэалогіі, якой кіраваўся Наркамзем РСФСР і ўплыў якой адчуваўся нават пасля абвяшчэння незалежнасці БССР, а таксама тагачасных вядучых эканамістаў і сяляназнаўцаў. Нагадаем, што станаўленне Д. Ф. Прышчэпава як кіраўніка ў галіне сельскай гаспадаркі адбывалася ў той час, калі Віцебская губерня ўваходзіла ў склад РСФСР. А. В. Чаянаў, як і Л. Д. Кандрацьёў, М. П. Макараў, А. М. Чэлінцаў ставілі на мэце паляпшэнне сялянскай працоўнай гаспадаркі на аснове рацыянальнай арганізацыі вытворчасці, яе інтэнсіфікацыі за кошт перадавой тэхналогіі, кааперавання збыту і перапрацоўкі сельгаспрадукцыі. М. Д. Кандрацьёў сцвярджаў эканамічную безперспектыўнасць як буйных капіталістычных, так і дробных сялянскіх гаспадарак. Перспектывы развіцця сельскай гаспадаркі ён бачыў на шляху да кааперавання. Менавіта кааперацыя здольна, на яго погляд, пераадолець недахопы як капіталістычнага (акцэнт на дабавачным кошце як мэце вытворчасці), так і дробнага (адсутнасць умоў да павышэння вытворчасці працы і ўкаранен-

ня дасягненняў тэхнічнага прагрэсу) спосабаў гаспадарання. Напачатку 1920-х гг. Кандрацьеў — начальнік Упраўлення сельскагаспадарчай эканоміі і планавых работ Наркамзема РСФСР, прадстаўнік Наркамзема ў сельгассекцыі Дзяржплана, вядомы ўжо як аўтар кнігі «Рынок хлебов и его регулирование во время войны и революции». Яна была выдадзена ў 1922 г. (2000 экз.), але ў сувязі з арыштам аўтара ў 1930 г. і вызначэннем «варожага» зместу яго выданняў да 1980-х гг. у публічных зборах засталася толькі два тамы [27].

Цэнтральнай праблемай манаграфіі М. Д. Кандрацьева з’явілася даследаванне сістэмы забеспячэння ва ўмовах разгляду рыначных адносін з прычыны нармальных народнагаспадарчых умоў, немагчымасці функцыянавання рынку ва ўмовах вайны і рэвалюцыйных пераўтварэнняў грамадства. М. Д. Кандрацьеў яшчэ напачатку 1920-х гг., аналізуючы ўмовы 1914—1916 гг., прадказаў праблему, якая склалася праз 5—6 гадоў. Ён падкрэсліваў, што ўзвышэнне спажывання хлеба сялянамі і памяншэнне вытворчасці высокатаварных «уладальніцкіх» (памешчыцкіх) гаспадарак здольна выклікаць крызіс хлебнага рынку. Заўважым, што так надалей і адбылося. Высокатаварныя памешчыцкія гаспадаркі ў Беларусі не былі заменены іншымі формамі буйной сельскагаспадарчай вытворчасці, ва ўмовах драблення сялянскіх гаспадарак узрастаў узровень іх спажывання. Ужо з 1926 г. БССР увозіць значную колькасць збожжа. З пачатку 1927/28 гаспадарчага года ў СССР у цэлым выявіліся крызісныя рысы, звязаныя з рэзкім зніжэннем паставак збожжавай прадукцыі на рынак. У гэтым сэнсе паўтарыліся тыя ж прычыны, што сфарміравалі папярэдні хлебны крызіс 1916 г., але ў мірных умовах, калі істотна ўзрасла даходная частка бюджэту сялянства ў параўнанні з расходнай і памяншалася ўдзяельнасць тых аспектаў, якія стымулявалі сялянства на продаж хлеба (у Беларусі — нізкі кошт збожжа на рынку пры высокім сабекошце ўласнай вытворчасці, развіццё мясамалочнай жывёлагадоўлі, выдаткаванне збожжа на корм жывёле).

Шэраг даследчыкаў, у тым ліку такіх вядомых, як В. П. Данілаў, бачаць прычыну несуразмернасці і дыспрапорцыі далейшага развіцця СССР у памылцы ЦСУ пры падліку ўраджаю 1927 года. Аднак яшчэ напачатку 1920-х гг. М. Д. Кандрацьеў сцвярджаў, што вырашальнае значэнне для цэнаўтварэння маюць сапраўдныя, а не магчымыя прапановы і спажывецкі попыт, разыходжанне паміж якімі выходзіць на першы план і становіцца вырашальным фактарам узвышэння цэн. Сялянства не складала высокакультурную масу, не мела належнага даверу да ўлад, не было схільна да высокай самаахварнасці. Да такой высновы Кандрацьеў прыйшоў з прычыны асэнсавання адмоўнага вопыту, што набыў падчас працы ў складзе Часовага урада. Яму, відаць, не давала спакою думка, чаму тэорыя не заўсёды спрацоўвала на практыцы. Апынуўшыся ў Бутырскай турме (рукапіс напісаны галоўным чынам у 1931 г.), шукаў тлумачэння. Разважанні вывелі яго на неабходнасць больш глыбокага вывучэння грамадства і разумення прычын марудных зменаў у яго развіцці. Эканоміка, па меркаванні Кандрацьева, па-за сувяззю з грамадствам і чалавекам — голая тэорыя. Прырода выстаўляе быццам бы максімальныя і мінімальныя абмежаванні для культуры, для ўплыву грамадскіх умоў на чалавека і адпаведна для амплітуды хода самога грамадскага жыцця [28, с. 32].

Яшчэ адным цікавым выданнем 1990-х гг. з’явілася публікацыя выбраных прац выдатнага расійскага сяляназнаўцы Аляксандра Васільевіча Чайянава (выдадзеная ў серыі «Эканамічная спадчына»). Сярод артыкулаў і аб’ёмаў, і зместам вызначаецца кніга «Арганізацыя сялянскай гаспадаркі» (1925). З 1919 г. А. В. Чайянаў працаваў ў Наркамзеце земляробства РСФСР. У лютым 1921 г. ён быў зацверджаны членам калегіі Наркамзема і ажыццяўляў яго прадстаўніцтва ў Дзяржплане, у красавіку таго ж года — намеснікам старшыні Эканамічнай нарады пры планавай камісіі Наркамзема. Менавіта ён 23 лістапада на аб’яднаным пасяджэнні прэзідыуму Дзяржплана сельскагаспадарчай секцыі Дзяржплана і прадстаўнікоў Наркамзема прачытаў даклад «Генеральны план Наркамзема на 1921—1922 гг.». А. В. Чайянаў сцвярджаў, што сялянская сям’я, якая не валодае дастатковым запасам зямлі і сродкаў вытворчасці для поўнага выкарыстання сваёй працы ў сельскагаспадарчым прадпрыемстве,

размяшчае лішак сваёй працы ў іншы від гаспадарчай дзейнасці (у прыватнасці, промыслы) [29, с. 278]. На Беларусі спроба пераадолець аграрную перанаселенасць выяўлялася і ў пашырэнні больш працаёмкіх культур — бульбаводства, льнаводства і інш.

Прафесар А. В. Чаянаў, услед за А. М. Чэлінцавым, даследуючы суадносіны паміж цэнамі на мяса і корм жывёле, прышоў да высновы, на першы погляд парадаксальнай — гэтыя цэны зваротна прапарцыянальныя: чым даражэй корм, тым танней мяса. Бо жывёла з дагістарычных часоў магла прымаць характар запаснога капіталу. У гады няўраджаяў і іншых катаклізмаў сяляне запускалі ў свае статкі вялікую колькасць маладняка, каб у складаны для сябе час выкарыстаць такога шэгалту запасны фонд [29, с. 358]. У Беларусі на гэтыя працэсы паўплывалі чуткі аб магчымай вайне, абясцэньванне грошай і ўзрастанне кошту збожжа і бульбы. Менавіта бяднейшае сялянства і частка сярэднякоў у выніку шмат страцілі падчас «хлебнага крызісу». Павышэнне цэн на збожжа ў 1927—1928 гг. выклікала пэўную паніку на мясцовым рынку. У выніку ўжо ў 1928 г. толькі пагалоўе свіней у БССР зменшылася ў параўнанні з 1927 г. амаль на 20 % і склала 93 % ад узроўню 1925 г. Закупачныя цэны на свініну кааперацыяй і дзяржавай вызначаліся занадта нізкія, прыватнік перахапіў ініцыятыву ў яе нарыхтоўцы і, па-сутнасці, дыктаваў рыначныя цэны [30, л. 10]. Так фарміравалася значная сацыяльная база для незадаволенасці і агітацыі з боку заможных гаспадароў вёскі.

Неабходна прыняць пад увагу інерцыйнасць і палярызацыю грамадскай думкі ў сярэдзіне 1920-х гг. У БССР у гэты час на ўсіх узроўнях гаварылі аб новай эканамічнай палітыцы ў параўнанні з папярэдняй. А «ваенны камунізм» асацыіраваўся пераважнай большасцю насельніцтва савецкай часткі Беларусі з камунамі і арцелямі. Улічваючы бюракратычныя структуры ў кааператыўных органах і органах зямельнага кіравання, можна сцвярджаць, што погляд на калгасы як на нешта другаснае не мог не адбіцца адмоўна на стаўленні да калектыўных гаспадарак на месцах. Гэта спараджала ў шэрагу выпадкаў разрыў паміж словам і справай, звядзенне прынятых рашэнняў да ўзроўню дэкларатыўных. Тэхнічны Савет Гомельскага губернскага зямельнага кіравання ў снежні 1924 г. ахарактарызаваў ільготы, якія прадстаўляюцца калгасам, як «папяровыя стымулы» [31, л. 45]. Нягледзячы на шматлікія пастановы Белсельсаюза, кіраўніцтва акруговых саюзаў сельскагаспадарчай кааперацыі не здолела арганізаваць неабходнага абслугоўвання калектыўных гаспадарак і разглядала іх як «дадатковы цяжар» [32, л. 4]. Многія савецкія і зямельныя органы на месцах, не маючы ў сваім складзе работнікаў, дастаткова кампетэнтных у пытаннях калгаснага будаўніцтва, неабгрунтавана ліквідавалі калектыўныя гаспадаркі, затрымлівалі для іх выдзяленне зямлі, не адпускалі лесамастэрыялы для рамонту і г. д. [33, л. 25, 26]. Камісія Рабоча-сялянскай інспекцыі, якая абследавала ў 1926 г. калектыўныя аб'яднанні, канстатавала: «Калгасы пакінутыя на волю лёсу. І калі яны існуюць у такіх умовах, то цалкам даказалі сваю жыццёвасць, а роўна і тое, што з іх выйдучь магутныя арганізацыі, калі ім будзе нададзена ўвага не ў рэзалюцыях і пастановах, а на справе» [34, л. 225].

Можна заўважыць адсутнасць якога-небудзь колькаснага росту калектыўных гаспадарак па БССР, створаных на надзельнай зямлі ў 1924—1927 гг. У кастрычніку 1924 г. на 2-м з'ездзе ўпаўнаважаных сельскагаспадарчай, крэдытнай і саматужна-прамысловай кааперацыі Беларусі адзначаліся факты захаплення шэрагу работнікаў зямельных упраўленняў хутарызацыяй і разгортваннем калектыўных гаспадарак на хутары. Прысутным на нарадзе Д. Ф. Прышчэпавам (у той час яшчэ в. а. намесніка наркама земляробства БССР) было дадзена абяцанне звярнуць больш увагі на развіццё калектываў [35, л. 152]. З пачатку 1925 г. разгортваецца барацьба з «хутараманіяй», якая выявілася ў працы Віцебскага акруговага зямельнага кіравання. Гэтае пытанне спецыяльна разглядалася на IV сесіі Цэнтральнага Выканаўчага Камітэта БССР 6-га склікання. Яна канстатавала сярод насельніцтва пералом да пасялковай формы землекарыстання і даручыла Віцебскаму акрвыканкаму «правесці шырокую тлумачальную кампанію для замацавання гэтага кірунку». Сесія таксама адзначыла, што «да гэтага часу з боку

нізавага савецкага апарата не надаецца дастатковай увагі калгасам», і вызначыла мерапрыемствы па ўмацаванню іх гаспадарча-фінансавага становішча [36, с. 3, 13]. Была прынята пастанова Наркамзема БССР, згодна з якой толькі ў асаблівых выпадках, калі «тапаграфічныя ўмовы або размяшчэнне ўгоддзяў» абумоўлівалі найбольшую рацыянальнасць хутарскога або адрубнага землекарыстання, або калі насельніцтва ўпарта аддавала перавагу апошнім формам, дапушчалася ўтварэнне хутароў і адрубоў [37, с. 71]. Шэраг работнікаў зямельных органаў, аднак, лічыў гэта парушэннем рашэння III з'езда Саветаў (май 1925 г.) «Не ставіць адміністрацыйных перашкод вылучэнню на адрубы і хутары» [38, с. 85]. Адказваючы сваім апанентам на 2 Сесіі ЦВК БССР VII склікання, Д. Ф. Прышчэпаў між тым падкрэсліваў, што, прызнаючы за селянінам права выбару, «дзяржава не можа цалкам адмовіцца ад права заахвочваць тую ці іншую форму землекарыстання» [39, с. 119]. У Перспектыўным плане развіцця сельскай і лясной гаспадаркі БССР на 1925/26—1929/30 г. пазначалася, што менавіта пасялковая форма землекарыстання з агульным шматпольным севазваротам і без яго «адказвае асноўнай мэце НКЗ — абагуленню сельскай гаспадаркі шляхам кааперавання (у асаблівасці вытворчага) земляробчага насельніцтва» [40, с. 136].

Неабходна адзначыць пазіцыю Народнага Камісарыята земляробства БССР і яго кіраўніцтва ў дачыненні да ліквідацыі калектыўных гаспадарак. Калі ў ліпені 1924 г. без якіх-небудзь тлумачэнняў была ліквідавана арцель «Новы шлях» Дудзіцкай воласці, намеснік наркама Д. Ф. Прышчэпаў тэлеграфаваным Чэрвеньскаму павятоваму зямельнаму кіраванню пра неабходнасць прыпыніць ліквідацыю калектыву і старанна разабрацца ў гэтым пытанні [41, л. 60—61]. У красавіку 1925 г. НКЗ Беларускай ССР прапанаваў усім акруговым зямельным органам сумесна з акрсельсаюзамі «разгледзець кожны з распадаў калгасаў у асобнасці і высветліць, ці ёсць у іх члены, якія жадаюць весці гаспадарку калектыўна» [42, л. 21]. Разам з тым Наркамзем БССР у жніўні 1926 г., зацвердзіўшы пастанову Магілёўскага акрвыканкама аб ліквідацыі часткі сельгасарцелей, указаў на неабходнасць правядзення абследаванняў усіх калектыўных аб'яднанняў на прадмет выяўлення іх жыццяздольнасці. [43, л. 257].

Шырока вядомы заклік Д. Ф. Прышчэпава пераўтварыць Беларусь у другую Данію. Але ў большай ступені ён быў вылучаны супраць тых, хто гаварыў аб перспектывах адсталасці аграрнага развіцця, маючы на ўвазе, што Вялікабрытанія гэтак жа залежыць ад Даніі, як Данія ад каралеўства. Дзмітрый Філімонавіч — дзяржаўная асоба, ён не мог не бачыць, што Беларусь у першую чаргу можа разлічваць на ўласныя сілы і рэсурсы. Бясспрэчны факт: індустрыялізацыя ў класічным сэнсе пачалася ў БССР толькі пасля Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне. Мадэрнізацыя эканомікі, па меркаванні наркама земляробства Д. Ф. Прышчэпава, зразумела, павінна была пачынацца з вёскі. Пры гэтым у якасці кірункаў такой мадэрнізацыі ён разумеў не толькі выкарыстанне трактарнай тэхнікі. Ва ўмовах спецыялізацыі сельскай гаспадаркі ў напрамку мяса-малочнай галіны, бульбаводства, тэхнічных культур гэта не вырашала праблемы. Паспех Д. Ф. Прышчэпаў бачыў у прымяненні новых дасягненняў навукі, перапрацоўцы сельскагаспадарчай прадукцыі, меліярацыі. Ён спадзяваўся на істотныя чалавечыя рэсурсы вёскі і працавітасць беларускага сялянства, ствараючы для лепшых гаспадарнікаў лепшыя ўмовы. Разам з тым Д. Ф. Прышчэпаў заўважаў, што сялянства ўсё ж недастаткова рэагуе на новыя выклікі. Зразумела, ён змагаўся за пашырэнне паўнамоцтваў БССР у справе вызначэння самастойнай крэдытнай, падатковай палітыкі для ўліку спецыфікі Беларусі. Але адначасова, як селянін і разам з сялянамі, упэўніваўся, што ва ўмовах тагачаснага СССР палепшаныя спосабы гаспадарання можна больш эфектыўна ўжываць у калектыўных гаспадарках. Падчас, калі адсутнічала і тэхніка, і стымулы для аграмаджвання мяса-малочнага статку, Д. Ф. Прышчэпаў бачыў перспектыву ў інтэграцыі пэўнай колькасці калектыўных гаспадарак з вакольнымі індывідуальнымі сялянскімі гаспадаркамі ў галіне насенняводства, племянной жывёлагадоўлі, перапрацоўкі сельскагаспадарчай прадукцыі. У 1928 г. Д. Ф. Прышчэпаў у сваім артыкуле «Задачы рэканструкцыі сельскай

гаспадаркі ў сёлетнюю пасеўкампанію» пісаў: «...і для кожнага рабочага і селяніна павінен зьяўляцца аксіомай той прасты факт, што дробная індывідуальная сялянская гаспадарка, як такая ня можа зьяўляцца сталай базай для развіцця нашае сацыялістычнае індустрыі і ня будзе сталай падставай наогул для нашага сацыялістычнага будаўніцтва. Ужо цяпер патрабуецца карэнная рэарганізацыя індывідуальнай сельскай гаспадаркі на новай тэхнічнай базе і ў новых формах. Такімі формамі зьяўляюцца калектывізацыя бядняцка-серадняцкіх індывідуальных гаспадарак і ўцягненне іх у розныя віды каапэрацыі, асабліва вытворчай. Сама індывідуальная сельская гаспадарка зьяўляецца ў сучасны момант прычынай, якая тармозіць палепшанне ўсяе сельскай гаспадаркі» [44, с. 54]. Такім чынам, абвінавачванне кіраўніцтва Наркамзема БССР, і ў прыватнасці Д. Ф. Прышчэпава ў насаджэнні хутароў, у стрымліванні калгаснага будаўніцтва ўяўляецца пазбаўленым пераканаўчых аргументаў (як, дарэчы і адваротнае). Гаворка можа ісці толькі пра розныя трактоўкі кіраўніцтвам БССР і СССР, КП(б)Б прынцыпаў класічнага нэпа і аб прычынах адыходу ад яго ў канцы 1920-х гг.

Да заслуг Д. Ф. Прышчэпава неабходна аднесці і ўдзел у распрацоўцы зямельных кодэксаў БССР 1924 і 1925 гг. У адрозненне ад РСФСР у цэнтральнай частцы БССР абшчына ў яе класічнай форме з ураўняльнымі пераездамі адсутнічала. Новы Зямельны кодэкс БССР 1924 г. распрацоўваўся менавіта з улікам гэтай акалічнасці. Сярод спосабаў землекарыстання абшчынны адсутнічаў увогуле. Наркамат земляробства мог устанаўліваць максімальныя і мінімальныя нормы для гаспадарак з улікам наяўнасці працоўнай сілы. У любы час кожны мог выйсці з грамады. У параўнанні з зямельным кодэксам РСФСР, беларускі кодэкс дазваляў арэнду толькі з выкарыстаннем працоўнай сілы гаспадаркі, але павялічваў тэрмін арэнды пры прымяненні шматпольных севазваротаў і палепшаных спосабаў апрацоўкі глебы. Уз'яднанне усходняй часткі Беларусі («узбуйненні БССР» 1924 і 1926 гг.) пазначыла неабходнасць задачы вяртання традыцый землекарыстання, якія, па меркаванні Прышчэпава, вызначыліся раней. У 1927 г. ён пісаў: «Калі мы ў нас правядзем абшчынны парадак землекарыстання, мы адразу прыдушым гаспадарчую ініцыятыву сялянства, пры якой цяпер досыць шпарка праходзіць перабудова сельскай гаспадаркі... Прыклад некаторых губерняў РСФСР нам сведчыць аб тым, што яны доўгі час прасядзелі на абшчыне і акрамя пераездаў зямлі нічому новаму не навучыліся... Дробна-буржуазную вёску і належны настрой сялянства мы ліквідуем не абшчынным пераездам зямель, а моцным развіццём сельскай гаспадаркі, яе пагалоўным вытворчым каапераваннем і індустрыялізацыяй» [45].

Крызісныя з'явы ў сельскагаспадарчай вытворчасці, перш за ўсё ў галіне нарыхтоўкі збожжа, далі падставу аграрнікам-марксістам, якія групаваліся вакол Л. М. Крыцмана, паставіць пытанне аб здольнасці «буржуазнай» прафесуры даць адказ на актуальныя пытанні сучаснасці. У 1928 г. пачаліся аргвывады — А. В. Чаянаў пакінуў пасаду дырэктара заснаванага ім Інстытута сельскагаспадарчай эканоміі, а сам інстытут быў пераўтвораны ў НДІ буйной сацыялістычнай гаспадаркі, дзе пэўны час Чаянаў працягваў працаваць. Ён паспрабаваў і гэтую практыку паставіць на навуковую аснову. Але падрыхтаваная ім манаграфія «Арганізацыя буйной гаспадаркі эпохі сацыяльнай рэканструкцыі земляробства» так і не ўбачыла свет. Спрабаваў скарэктаваць сваю пазіцыю і Д. Ф. Прышчэпаў. Развіццё і ўмацаванне калгаснага руху паслужыла прадметам спецыяльнага абмеркавання на IV (Юбілейнай) сесіі ЦВК БССР VIII склікання. На ёй былі падведзены вынікі развіцця народнай гаспадаркі за 10 гадоў і падкрэслена, што «генеральнай лініяй на другое дзесяцігоддзе» з'яўляецца «ўстаноўка на калектывізацыю» [45, с. 30]. У справаздачу сесіі змешчаны даклад наркама земляробства БССР, дзе ён адзначаў у якасці асноўнай задачы «далейшае паглыбленне аграрнай рэвалюцыі непасрэдна ў самой сельскагаспадарчай вытворчасці» і замену «буржуазнай сельскай гаспадаркі новым, калектывным сацыялістычным земляробствам» [46, с. 258]. XII з'езд КП(б)Б, які адбыўся 5—16 лютага 1929 г., паставіў задачу ўзбуйніць калгасы, давесці памеры іх пасяўных плошчаў да канца пяцігодкі да 12 % ад усёй пасяўной

плошчы рэспублікі [47, с. 105]. На з'ездзе прагучалі чарговыя абвінавачванні Д. Ф. Прышчэпава ў правым ухіле. Рашэннем Прэзідыума ЦВК БССР 6 сакавіка 1929 г. Дзмітрый Філімонавіч вызваляецца ад абавязкаў наркама земляробства БССР [48, л. 135]. Пасаду наркама земляробства праз месяц (6 красавіка 1929 г.) займае Г. М. Рачыцкі [49, п. 58].

Новы наркам земляробства ў дакладзе на II сесіі ЦВК БССР IX склікання па праблемах калектывізацыі тлумачыў слабое вытворчае каапераванне ў рэспубліцы няправільнай палітыкай папярэдняга кіраўніцтва Наркамата земляробства на чале з Д. Прышчэпавым, якое быццам бы не садзейнічала калгаснаму будаўніцтву, а замаруджвала яго, аддаючы перавагу хутарам, дробным пасёлкам і нормам землекарыстання [50, с. 230]. Па сведчанню Сымона Кандыбовіча, такая пазіцыя была выклікана хутчэй імкненнем захаваць апарат Наркамзема ад рэпрэсій, чым імкненнем зрабіць кар'еру [51, с. 112]. 3 мая 1929 г. Прышчэпаў займае пасаду намесніка старшыні Дзяржаўнай планавай камісіі, з'яўляецца членам Эканамічнай нарады БССР, з мая да верасня 1929 г. — намесніка старшыні Дзяржаўнай планавай камісіі БССР. 14 верасня 1929 г. ён вызваляецца ад абавязкаў намесніка старшыні Дзяржаўнай планавай камісіі і члена Эканомнарады БССР [52, п. 141], а літаральна праз месяц накіроўваецца на пасаду загадчыка Палесскай станцыі. У верасні 1929 г. Прышчэпаў выключаецца з партыі. Згодна з ацэнкай бюро ЦК КП(б)Б, ён праводзіў варожую справе сацыялізму палітыку («прышчэпаўшчына»), якая выяўлялася ў патуранні кулацтву, прымусовай хутарызацыі і падпарадкаванні сельгаскааперацыі і сельгаскрэдыту інтарэсам заможнага сялянства.

3 кастрычніка 1929 г. Д. Ф. Прышчэпаў загадваў у Скрыгалаве (цяпер у Мазырскім раёне Гомельскай вобласці) Палескай даследчай станцыяй [53, л. 170]. 19 ліпеня 1930 г. ён быў арыштаваны па справе «Саюза вызвалення Беларусі» і асуджаны калегіяй АДПУ 18 сакавіка 1931 г. за «дапамогу кіраўніцтву “СВБ” у правядзенні контррэвалюцыйных мерапрыемстваў» да 10 гадоў ППК. Адбываў пакаранне на Беламорска-Балтыйскім канале, потым быў этапаваны ў Паўночна-Усходні канцлагер НКУС Далёкаўсходняга краю. 5 красавіка 1937 г. быў арыштаваны С. Л. Гельтман. Прышчэпаў, наадварот, 27 чэрвеня 1937 г. вызвалены. Ці ёсць сувязь паміж гэтымі падзеямі? Менавіта падчас, калі Гельтман знаходзіўся пад следствам, 13 жніўня 1937 г. Прышчэпаў зноў арыштаваны ў Магадане. У хуткім часе Гельтман быў асуджаны Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда ССРС і расстраляны ў Маскве 20 верасня 1937 г. (рэабілітаваны 31 сакавіка 1956 г.). Прышчэпаў у студзені 1939 г. этапіраваны ў Мінск і 20 лістапада 1939 г. Ваенным Трыбуналам Беларускай ваеннай акругі таксама прысуджаны да выключнай меры пакарання. Згодна з дакументам, ён памёр у турэмнай бальніцы 31 студзеня 1940 г., па заключэнні дактароў ад параліча сэрца (хварэў на сухоты). Па першым прыговору Прышчэпаў рэабілітаваны Вярхоўным судом БССР 14 чэрвеня 1988 г., па другім — у 1956 г.

Аўтары, якія імкнуліся абвінаваціць Д. Ф. Прышчэпава, пісалі аб ім, як «беларускім Сталыпіне», ці «чырвоным» Сталыпіне. Дзмітрый Філімонавіч сапраўды разглядаў захаванне абшчынных адносін на вёсцы як пэўны перажытак часу, садзейнічаў землеўпарадкаванню. Аднак ён не ідэалізаваў хутарскую форму, як і калектывнае гаспадаранне. Прышчэпавым, перакананым ў векавой устойлівасці індывідуальнай гаспадаркі (таксама як і многімі іншымі тэарэтыкамі і практыкамі), безумоўна, у гэтым напрамку былі зроблены пэўныя памылкі. Аднак Дзмітрый Філімонавіч быў здольны іх заўважаць і па-сялянску грунтоўна, няспешна выпраўляць. Усёй сваёй дзейнасцю Д. Ф. Прышчэпаў вызначаў імкненне ісці наперад у развіцці сваёй дзяржаўнасці, нацыянальнай годнасці, не ўпадаючы ў крайнасці, але ўсё ж дамагаючыся адзіна прымальнага выніку. Нават яго публікацыі паказваюць імкненне ахапіць усе бакі развіцця вёскі, садзейнічаць яе мадэрнізацыі з улікам беларускай спецыфікі [54]. Дзмітрый Філімонавіч Прышчэпаў застаецца ў нашай гісторыі прыкладам годнага кіраўніка і адказнага грамадзяніна.

Паштоўка (1934 г.) з калекцыі лекара Васіля Іванавіча Каляды (1914—1995) падпісана: «Мінск. 1-ы Дом Саветаў». І цалкам лагічна, што за «1-ы Дом Саветаў» увесь час прымалі

будынак на пярэднім плане (цяпер — Савецкая, д. 19). Аднак даследаванні паказалі, што «1-ы Дом Саветаў» — будынак, узведзены ў 1911 г. банкірам і аматарам спорту Эмануілам Абрампальскім, змешчаны за домам на пярэднім плане і найбліжэйшы да касцёла святых Сымона і Алены (над абодвума дамамі відаць адну з яго вежаў). Далей, за дрэвамі, правы бок Дома Урада. У 1930-х гг. у доме жылі і былі арыштаваны наркам земляробства Дзмітрый Прышчэпаў, яго намеснік Аскар Сапрыцкі, сакратар ЦВК БССР Максім Ляўкоў, шэраг іншых вышэйшых партыйных і гаспадарчых кіраўнікоў, культурных і грамадскіх дзеячаў БССР.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Кузняцоў М. Першы нарком земляробства // Голас Радзімы. 1989. № 31 ; Шуман Л. «Плуг» наркома: о наркоме земледелия Белоруссии // Сельская газета. 1990. 2 июня : Ходин С. Н. Вернуться к цветному изображению: еще раз о наркоме земледелия Д. Ф. Прищепове // Политический собеседник. 1991. № 12. С. 43—44 ; Акиевский И. Он любил эту землю: повесть о наркоме. М., 1991. Он же. Судьба наркома // Беларус. думка. 1993. № 7. Он же. Он любил эту землю // Неман. 1994. № 4.
2. Бусько В. Н. Экономическая мысль Беларуси в период НЭПа (1920-е годы). Минск : Право и экономика, 2000. 280 с. С. 158—159, 175, 177—178, 181—182, 192—193, 196, 214, 223—224, 227—230, 232, 237—238 ; Он же. Экономическая наука Беларуси в 30-е годы XX в. Минск : Право и экономика, 2005. 298 с. С. 51—52, 95, 128, 182—183, 186—187, 197 ; Лыч Л. М. Дзве іпастасі «Звязды»: выкрывальніца нацдэмакратызму і заступніца беларусізацыі // Звезда. 7 лют. 2009. № 23 (26401).
3. Довнар-Запольскій М. Очерки обычного семейственного права крестьянъ Минской губернии. М., 1897. С. 24.
4. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей — НАРБ). Ф. 7. Воп. 1. Спр. 16. Л. 3.
5. НАРБ. Ф. 265. Воп. 1. Спр. 1396. Л. 14.
6. Маракоў Л. Галоўная вуліца Мінска. 1910—1940. Мінск, 2012.
7. НАРБ. Ф. 101. Воп. 1. Спр. 4. Л. 101.
8. Досин М. И., Селиванов П. А. А. С. Славинский: страницы биографии. Минск : Беларусь, 1989.
9. Иоско М. И. К. Маркс, Ф. Энгельс и революционная Белоруссия. 2-е изд. Минск, 1985.
10. Heltman S. Chlopskie ragactwo czy gospodarka spoleczna. Sprawa rolna podczas rewolucij. Minsk, 1920 ; Heltman S. Nacjonalizacja ziemi na Bialej Rusi. М., Госиздат, 1921. 62 с. ; Heltman S. Robotnik polski w rewolucji pazdziernikowej na Bialorusi. Minsk, 1927.
11. НАРБ. Ф. 8. Воп. 1. Спр. 10. Л. 5.
12. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. Т. 2 : Беліцк — Гімн / Беларус. Энцыкл. ; рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.] ; маст. Э. Э. Жакевіч. Мінск : Бел. Эн. 1994. 537 с. С. 504—505;
13. Революционные комитеты БССР (ноябрь 1918 г. — июль 1920 г.) : сб. докл. и материалов. Минск, 1961. С. 71—73, 96, 145, 148—149;
14. НАРБ. Ф. 677. Воп. 1. Спр. 6. Л. 66; Д. 7. Л. 12;
15. НАРБ. Ф. 677. Воп. 1. Спр. 7. Л. 10;
16. Расійскі дзяржаўны архіў эканомікі (РДАЭ) Ф. 478. Воп. 1. Спр. 851; Ф. 478. Воп. 5. Спр. 1866. Л. 81—82;
17. Кабанов В. В. Аграрная революция в России // Вопр. истории. 1989. № 11. С. 37—42;
18. НАРБ. Ф. 334. Воп. 1. Спр. 51. Л. 152;
19. НАРБ. Ф. 7. Воп. 1. Спр. 54. Л. 31.
20. СУ БССР. 1925. № 22. С. 2.
21. НАРБ. Ф. 11. Воп. 1. Спр. 1. Л. 13.
22. НАРБ. Ф. 7. Воп. 1. Спр. 54. Л. 31, 41.
23. НАРБ. Ф. 7. Воп. 1. Спр. 154. Л. 4, 8; Сов. Белоруссия. 1925. 20 кастр.
24. Рэзалюцыя XI партканферэнцыі «Очередные задачи партии в связи с восстановлением народного хозяйства» // КПСС в резолюциях... Ч. 1. С. 588.
25. Бухарин Н. И. О новой экономической политике и наших задачах // Избр. произв. М. : Политиздат, 1988. С. 142—144.
26. Сталин И. В. Крестьянский вопрос: статьи и речи. М. ; Л., 1926. С. 17, 68.

27. *Кондратьев Н. Д.* Рынок хлебов и его регулирование во время войны и революции / отв. ред. академик Л. И. Абалкин. М. : Наука, 1994. 487 с.
28. *Кондратьев Н. Д.* Основные проблемы экономической статики и динамики: предварительный эскиз / авт. статей о Кондратьеве и его творчестве. Ю. Н. Давыдов, Ю. Б. Кочеврин, В. В. Симонов. Сер. «Социологическое наследие». М. : Наука, 1991. 576 с.
29. *Чаянов А. В.* Крестьянское хозяйство // Избр. тр. / Редкол. серии : Л. И. Абалкин (пред.) [и др.]. М. : Экономика, 1989. 492 с. (Экон. наследие).
30. НАРБ. Ф. 18. Воп. 3. Спр. 21. Л. 10.
31. Дзяржаўны архіў Гомельскай вобласці (ДАГО). Ф. 13. Оп.1. Д. 315. Л. 45.
32. НАРБ. Ф. 48. Воп. 1. Спр. 2885. Л. 4.
33. НАРБ. Ф. 334. Воп. 1. Спр. 753. Л. 25, 26.
34. НАРБ. Ф. 101. Воп. 1. Спр. 2598. Л. 225.
35. НАРБ. Ф. 334. Воп. 1. Спр. 51. Л. 152.
36. Стенографический отчет IV сессии Центрального Исполнительного Комитета Б. С. С. Р. VI созыва. Минск, 1925; СУ БССР. 1925. №8. С. 3, 13.
37. *Бонч-Осмоловский Р.* Земельная площадь в БССР и ее распределение // Сов. строительство. 1926. № II. С. 71.
38. Съезды Советов в документах. 1917—1936. Т. 3. С. 85.
39. 2-я сессия ЦИК БССР VII созыва. Витебск, 1925. С. 119.
40. Перспективный план развития сельского и лесного хозяйства БССР на 1925/26—1929/30 гг. (Утвержден Правительством). Минск, 1927. С. 136.
41. НАРБ. Ф. 48. Воп. 1. Спр. 2060. Л. 60—61.
42. НАРБ. Ф. 48. Воп. 1. Спр. 2135. Л. 21.
43. НАРБ. Ф. 48. Воп. 1. Спр. 2881. Л. 257.
44. *Прышчэпаў Зьм.* Задачи рэканструкцыі сельскай гаспадаркі ў сёлетнюю пасеўкампанію // Савецкае будаўніцтва. 1928. № 3—4. С. 54.
45. *Прышчэпаў Зьм.* Зямельная палітыка на далучанай тэрыторыі і нашы задачы // Звязда. 1927. № 170—171.
46. Цэнтральны Выканаўчы Камітэт Беларускай ССР. IV (Юбілейная). Сэсія VIII скліканьня: Стэнаграфічная справаздача. Менск, 1929. С. 30.
47. КПБ в резолюциях... Т. 2. С. 105.
48. НАРБ. Ф. 34. Воп. 1. Спр. 692. Л. 135.
49. Сборник законов БССР. 1929. Адд. 3. П. 58.
50. *Бусько В. Н.* Экономическая наука Беларуси в 30-е годы XX в. Минск, 2005. 298 с.
51. *Кандыбовіч С.* Разгром нацыянальнага руху ў Беларусі. Менск : БГА, 2000. 160 с.
52. Сборник законов БССР. 1929. Адд. 2.20. П. 141.
53. НАРБ. Ф. 48. Воп. 1. Спр. 3709. Л. 170.
54. Сельское хозяйство Белорусской ССР и мероприятия по его восстановлению / И. Кисляков, [и др.]; под ред. Д. Прищепова. Минск : НКЗБ. 1925. 77 с. ; *Ён жа.* Аб зямельным кодэксе БССР // Звязда. 1924. № 164 ; *Он же.* Крестьянка в сельском хозяйстве. Минск, 1925. 20 с. ; *Ён жа.* Сельская гаспадарка і сялянка. Мінск : Белдзяржвыд., 1927. 83 с. ; *Он же.* Земельная политика на присоединенных территориях // Звязда. 1927. № 170, 171 ; *Ён жа.* Аб НДІ // Сельская і лясная гаспадарка. Мінск, 1927. Кн. 1; Беларускі навукова-даследчы ін-т сельскай і лясной гаспадаркі імя У. І. Леніна (Мінск). Першы год працы, 1927 / Беларус. навук.-даслед. ін-т сел. і ляс. гасп-кі імя У. І. Леніна пры СНК БССР; склад. : З. Х. Прышчэпаў [і інш.]. Мінск, 1927 ; *Он же.* Мероприятия по восстановлению сельского хозяйства Белоруссии // Вперед. 1924. № 2. С. 52—58 ; *Ён жа.* Аб зямельным кодэксе БССР // Звязда. 1924. № 164 ; *Ён жа.* За калектывізацыю, за ўздым ураджайнасці // Сельское и лесное хозяйство. Мінск, 1928. № 5—6. С. 11—41 ; *Ён жа.* Аб НДІ // Сельское и лесное хозяйство. Мінск, 1927. Кн. 1. С. 2—6 ; *Ён жа.* Дыферэнцыяцыя беларускай вёскі // Большевик Белоруссии. 1927. № 11. С. 13—25 ; *Ён жа.* Задачи рэканструкцыі сельскай гаспадаркі // Сов. строительство. 1928. № 3—4. С. 53—59.

Статья поступила в редакцию 12 октября 2013 г.